

Kulturhistorisk studie för planprogrammet för Kvarndammen

Kristinehamns
kommun

Innehåll

I	Inledning	3
1.1	Bakgrund och syfte.....	3
1.2	Fastighetsbeteckningar	3
1.3	Avgränsning	4
1.4	Det kulturhistoriska perspektivet	4
1.5	Metod	5
2	Historisk kartläggning.....	6
2.1	Kvarnarna & dammarna	6
2.1.1	Herrekvarn.....	6
2.1.2	Kvarndammen	9
2.1.3	Sågarbokvarnen / Sågen	10
2.1.4	Sågarbodammen	12
2.1.5	Ekmansdammen	12
2.2	Campingen.....	13
2.3	Föreningsverksamhetsområde.....	14
2.3.1	Föreningsverksamhetsområdets värde.....	14
2.3.2	Bågskytteklubbens bågskyttebana	15
2.3.3	Starke Arvid och tyngdlyftningen	16
2.4	Lisas höjd	17
2.5	Rastplats och hamburgare	20
2.6	Sammanfattning	21
3	Tidslinje och koppling till allmänna utvecklingen.....	22
4	Kvarlämningar & byggnader	23
4.1	1800-talet	23
4.2	Tidigt 1900-tal	23
4.3	Sent 1900-tal.....	24
5	Området idag.....	27
5.1	Byggnader och ytor	27
	Ytor	27
	Byggnader	33
5.2	Ansvar och skötsel.....	40
6	Kulturhistorisk diskussion.....	42
6.1	Områdets funktion som källa till kunskap och upplevelse.....	42
6.2	Möjliga bevarandeinsatser och förvaltningsförslag.....	43
6.3	Platsidentitet	44
6.4	Konsekvens av planläggning.....	45
6.5	Konsekvens av planer enligt vattendirektivet.....	46
6.6	Slutsats	47
7	Figurförteckning	49

I Inledning

I.1 Bakgrund och syfte

Kristinehamns kommun har i översiktsplanen 2021 (Ks/2018:10) pekat ut området som ett utvecklingsområde med bedömningen att kunna vara attraktivt för såväl verksamheter som bostäder. Kommunstyrelsen beslöt 2023-05-08 (Ks/2023:169) att utreda detta inom ramen för ett planprogram. Planprogram syftar till att klargöra planeringsförutsättningar och inriktning inför vidare planläggning och utveckling av området. Områdets kulturhistoriska värden har därför studerats för att synliggöra kulturhistoriska kvaliteter som bör avvägas i en planprocess.

Syftet med den kulturhistoriska studien av Kvarndammen och dess omgivningar i östra Kristinehamn är att utforska och dokumentera områdets kulturhistoriska värden och dess karaktärsdrag samt att belysa dess relation till staden och allmänhetens vilja att utveckla platsen. Genom att identifiera och analysera dessa aspekter syftar studien till att ge en grundlig förståelse för platsens historiska och kulturella betydelse. Detta underlag är avsett att tjäna som en viktig resurs i planeringsprocessen för eventuell framtida utveckling, för att säkerställa att nya ingrepp respekterar och förstärker platsens unika kulturhistoriska värden.

I.2 Fastighetsbeteckningar

Fastigheter som innefattas i planprogrammets område.

KVARNBYN 1:1	KVARNBYN 1:7	KVARNBYN 1:20
KVARNBYN 1:2	KVARNBYN 1:8	ÖSTERMALM 1:1
KVARNBYN 1:5	KVARNBYN 1:9	ÖSTERMALM 1:4
KVARNBYN 1:6	KVARNBYN 1:10	FLINTAN 1

Kulturhistoriska studier använder sig av ett brett spektrum av metoder för att samla in data, inklusive arkivforskning, muntliga historier, landskapsanalys och bebyggelseanalys, för att skapa en mångfacetterad förståelse för ett områdes historiska och kulturella dynamik. Genom att identifiera, dokumentera och analysera dessa värden, bidrar det kulturhistoriska perspektivet till att formulera strategier för bevarande och utveckling som hedrar det förflutna samtidigt som det skapar utrymme för framtida generationer att utveckla sin egen kulturella identitet.

I.5 Metod

Arkivsökning

Studien har tagit hjälp av kommunarkivet, bildarkivet, Riksantikvarieämbetet och biblioteket för hitta relevant material, såsom kartor, fotografier, rapporter, byggnadsbeskrivningar och beslut rörande området.

Medborgardialog och intervju

Under planprogrammets beredning genomfördes en medborgardialog där särskilt historiska berättelser och kunskaper efterfrågades. Djupare intervjuer genomfördes med både tjänstepersoner som historiskt varit ansvarig för området och äldre personer som växt upp i närheten.

Platsbesök

Flera platsbesök har genomförts för att dokumentera området och för att undersöka relevans och kvarlämningar från fynd i arkivsökning, medborgardialogen och intervjuer.

Analys

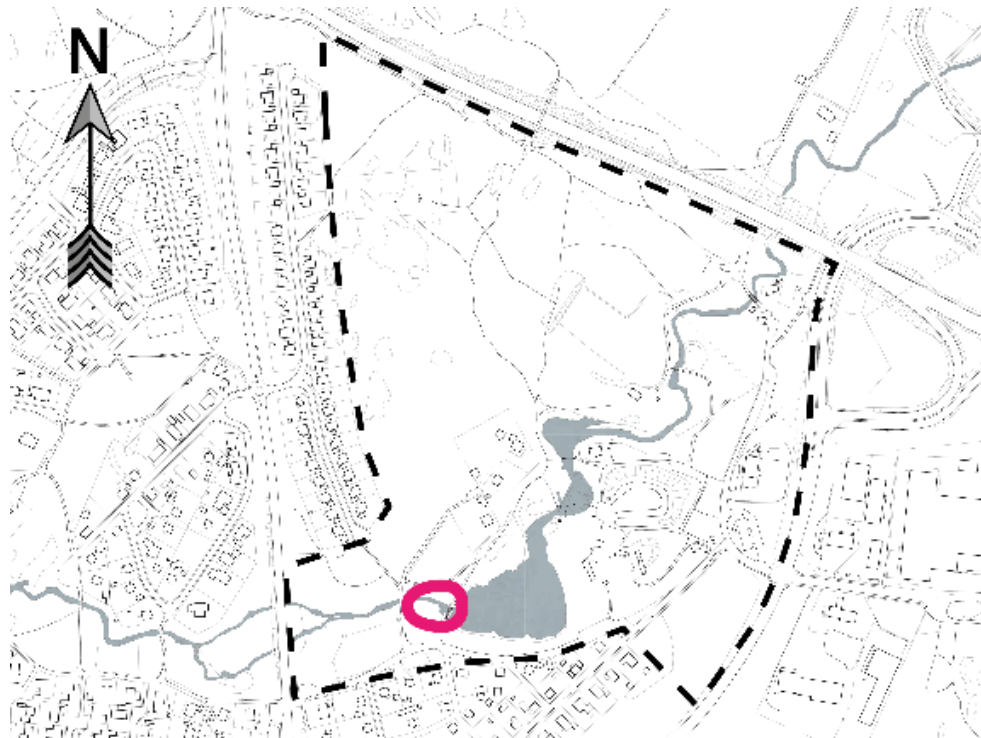
Bedömningen har gjorts med särskilt fokus på läsbarhet, bruk, och lokal betydelse. Arbetet följer principer för kulturhistorisk värdering enligt Riksantikvarieämbetets och Boverkets vägledningar, men är anpassat till planeringssammanhang.

2 Historisk kartläggning

2.1 Kvarnarna & dammarna

Det finns historiska källor som visar att det funnits kvarnverksamhet i Övrekvärnälven/Vassgårdäälven redan på 1600-talet.

2.1.1 Herrekvarn

Figur 2 Karta med platsen Herrekvarn utpekad.

Herrekvarn var en kvarn som låg väster om Herrekvarnsdammen, även kallad Kvarndammen. Denna kvarn revs 1922. I en dokumentation från 1805 behandlas tillstånd för kvarndrift på platsen och det är möjligt att det gällde Herrekvarn. I så fall kan man anta att kvarnen byggdes i början av 1800-talet vilket stämmer bra överens med Kristinehamns ekonomiska historia. Det fanns två anläggningar i området som omnämns som "stampen" och "sågen". Det är oklart om dessa namn kan säkert knytas till den Herrekvarnen. En stamp åsyftar en vattendriven maskin som bearbetade exempelvis ben till benmjöl, vadmal (ylletyg) eller malmkross. På fotografiet (nedan) från 1910 kan man se något som liknar en tunnare kvarnsten lutad mot väggen, vilket skulle kunna innebära att även spannmålshantering kunde ha skett i kvarnen. En möjlig förklaring skulle kunna vara att kvarnen hade flera olika användningar över tid.

Figur 3 Herrekvarn 1910 med utsikt nedför Kvarnbacken åt sydväst. "17003 BAN 1735 1 – Kvarn", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-135649/>.

Idag finns bara några fundament kvar på platsen (se nedan) och platsen har över tid förändrats både med erosion från vattendraget och att vegetation har övertagit platsen. Kvarnen använde sig av dammluckan längst åt öster, närmast Kvarnbacken (till höger i bild nedan).

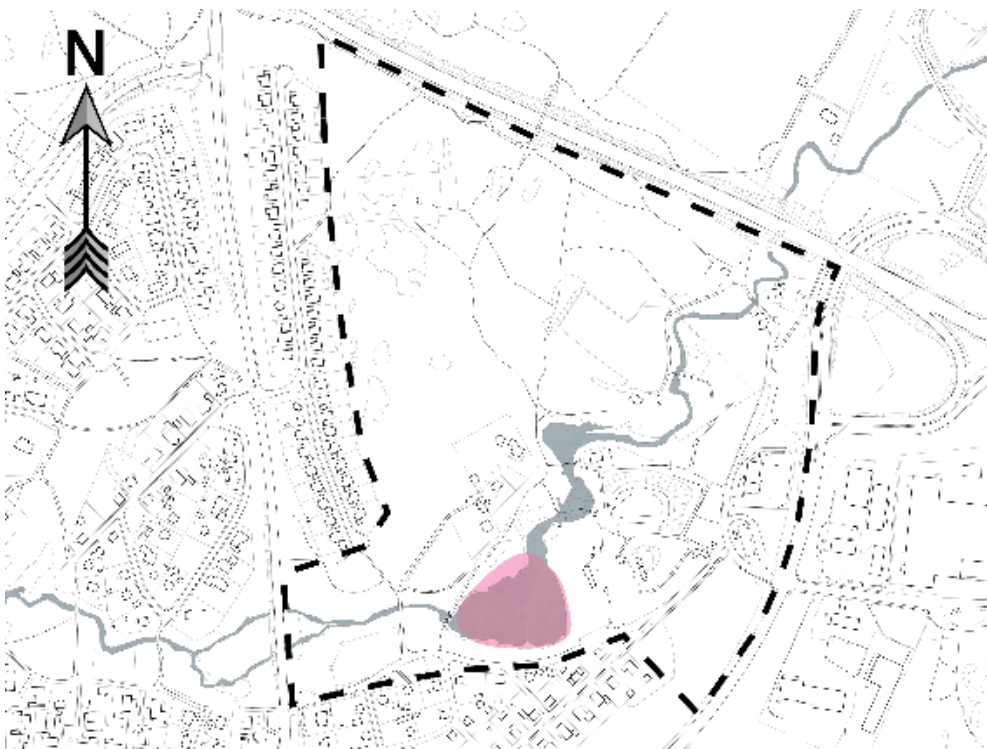

Figur 4 Stenfundament med bindjärn från kvarlämningarna av Herrekvarn vid Kvarnbacken. Bedöms som fornlämning. Foto 2024.

Figur 5 Dammluckor på uppdamningen vid utloppet av Kvarndammen.

2.1.2 Kvarndammen

Figur 6 Karta med Kvarndammen utpekad.

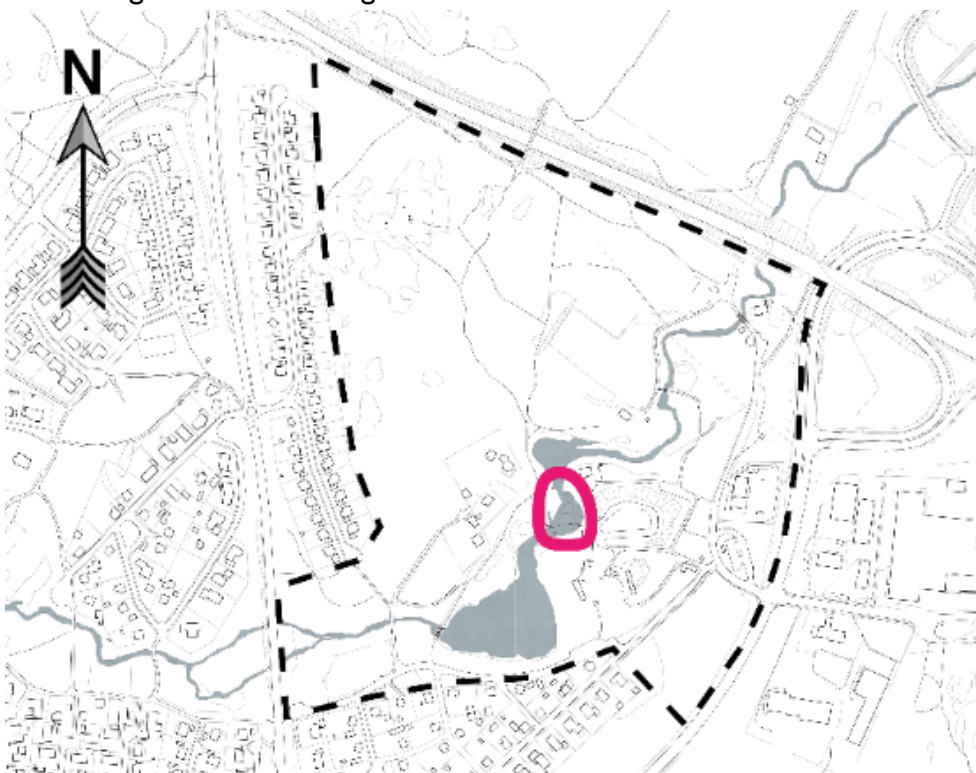
Kvarndammen har uppstått genom uppdamningen för Herrekvarnen. Utan uppdamningen är det mest troligt att Övrekvärnälven/Vassgårdaälven skulle ses som en forsande bäck förbi en ganska smal flodbädd. Dammen ska ha funnits tidigt 1800-tal och försåg Herrekvarnen med kvarndrivande vattenflöde. Kvarnverksamheten i Övrekvärnälven/Vassgårdaälven har anor från 1600-talet men det saknas säkra källor om när Herrekvarndammen tillkom. Det finns ett beslut som tillåter kvarnverksamhet på platsen från år 1805-1807. Avrinningsområdet, alltså det område vars regnvatten samlas här sträcker sig

upp till sjöarna Stora Vilången, Mögsjön och Vassgårdasjön. Avrinningsområdet, alltså det område vars regn kan rinna förbi platsen, har den storleken så att det innebär att vattenmängden enbart ökar och bibehålls vid högre nivå vid snösmältning eller tillfälligtvis vid större nederbörd. Det innebär att kvarnarna i längs vattnet mest troligt var som mest i bruk under vår och höst, vid snösmältningen och större regnmängder.

Figur 7 Foto över Kvarndammen med badstrand vid mitten av 1900-talet. "17003 BAN 4181 31 – Badplats", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-148221/>

2.1.3 Sågarbokvarnen / Sågen

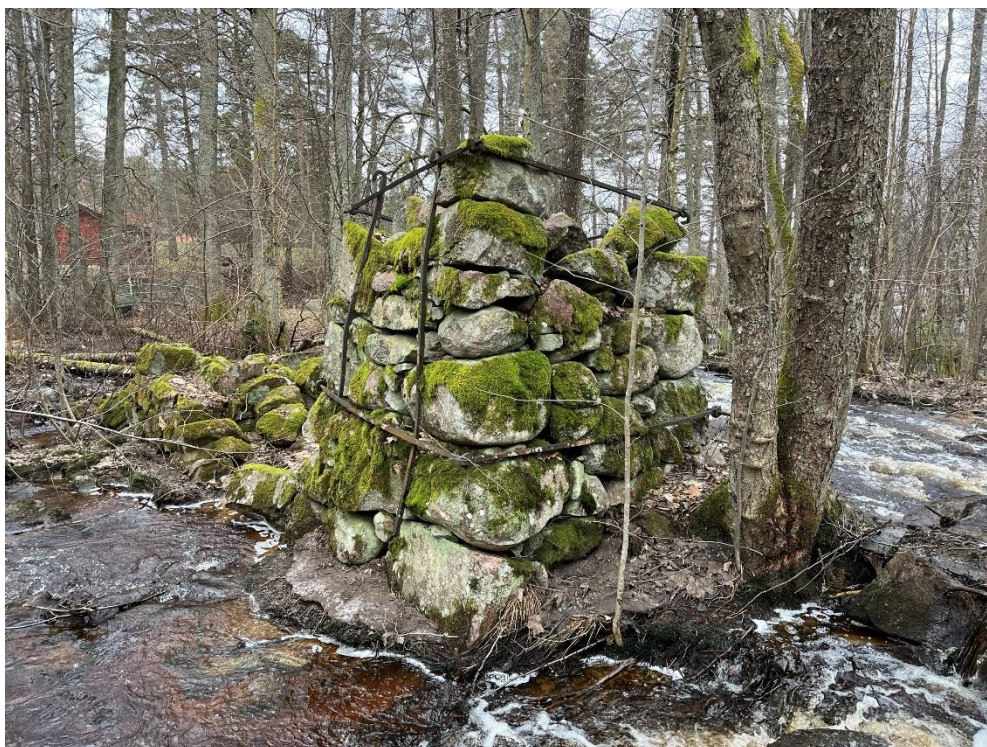

Figur 8 Karta med Sågen utpekad.

Sågarbokvarnen fanns uppströms sett från Kvarndammen, intill ett sandtag. Detta var ett sågverk, en vattendriven maskin som drev en såg använd av skogsindustrin. Det var denna såg som berättas sköttes av bröderna Gustav och Anders Ekman. Sågen hade flera mindre dammar uppström som reservoar för driften som bröderna Ekman hade tillsyn för. Vissa av fundamenten står kvar idag och bäckens lopp är formade av kvarnens användning av vattnet.

Figur 9 Foto på sågverket, "Sågen" ca 1910. "17003 BAN 1259 11 – Sågverk", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-248099/>

Figur 10 Stenfundament med bindjärn från kvarlämningarna av sågverket "Sågen". Bedöms som fornlämning. Foto 2024.

2.1.4 Sågarbodammen

Sågarbodammen tros tillkommit på tidigt 1800-tal och har genomgått vissa renoveringar under 1900-talet. Denna damm är tätt omsluten av sluttningar och natur vilket har gjort den mycket uppskattad som en lugn plats med intimare naturupplevelser. Dammen utreds för rivning i ärende hos mark och miljödomstolen.

Figur 11 Övergång vid sågarbodammen. Foto 2024.

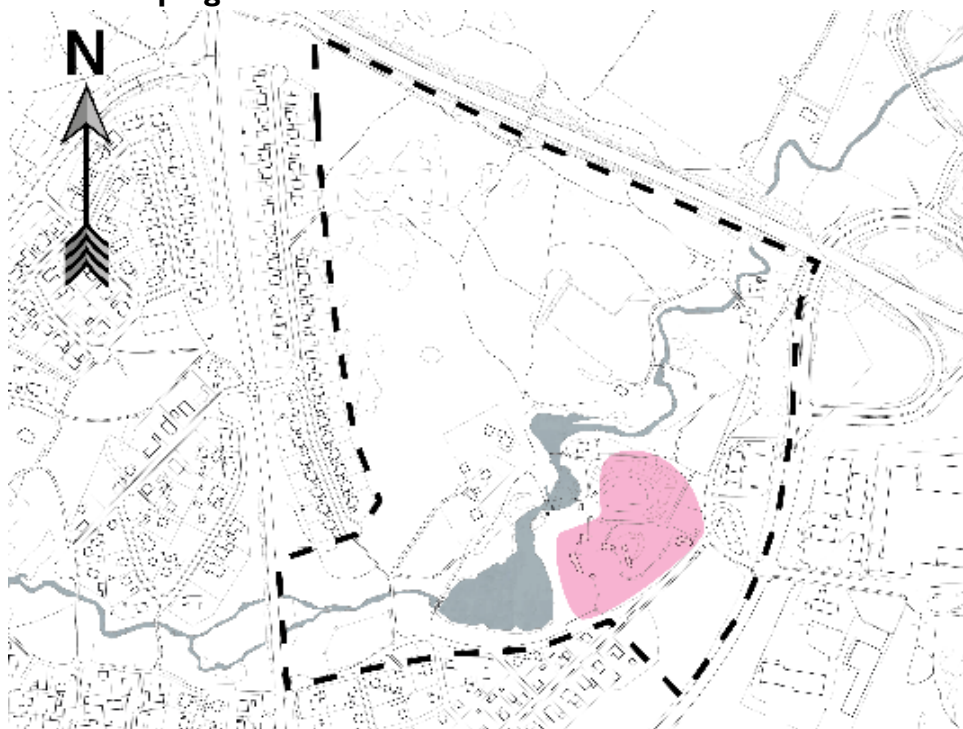
2.1.5 Ekmansdammen

Ekmansdammen tros ha tillkommit senare 1800-tal som komplement till Sågarbodammen för att förse under Sågen med vatten.

Figur 12 Ekmansdammen tidigt 1900-tal sett från uppströms under vintertid. "17003 BAN 2522 32 – Vy", Hämtad 21 mars 2025 från platsen: *Kristinehamns bildarkiv*, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-144855/>

2.2 Campingen

Figur 13 Karta med campingen utpekad.

Efter nedläggningen av kvarnarna kring och sandtaget norr om Kvarndammen finns berättelser om att platsen användes som badplats och rekreationsområde. Det blev en populär plats att tälta på, vilket ledde till att kommunen anordnade en camping som invigdes 1963. Det byggdes omklädningsrum och campingstugor som tog över användningen av Såarbostället.

Figur 14 Kvarndammens camping under högsäsong på sommaren ca 1969. "17003 BAN 6105 9 – Campingplats", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-107173/>

Om campingens kulturhistoriska värde (1963–2009)

Utifrån vägledningar och riktlinjer från Riksantikvarieämbetet och Boverket bedöms campingens kulturhistoriska värde med hänsyn till följande faktorer:

- **Ålder och historisk kontext:**
En anläggning från 1963 är relativt ung i kulturmiljösammanhang.

Kulturhistoriskt värde knyts ofta till äldre verksamheter eller tydliga epoker. Däremot lyfter riktlinjer i modern kulturmiljövård att också 1900-talets kulturmiljöer kan bedömas, om de tydligt speglar samhällsförändringar, fritidslivets utveckling eller sociala strukturer.

- **Kulturhistorisk läsbarhet:**
Stor del av campingens ursprungliga struktur och förutsättningar är förändrad eller förlorad. Att ytor, byggnader och andra fysiska uttryck förändrats minskar avläsbarheten och därmed det kulturhistoriska värdet.
- **Sociala och immateriella värden:**
De starka minnen och berättelser som finns bland allmänheten (t.ex. om att lära sig simma, barndomsminnen och sommarromantik) är viktiga sociala värden och bedöms vara en del av platsens immateriella kulturarv och dess betydelse för lokal identitet.
- **Helhetsbedömning:**
En camping från 1963–2009 kan alltså i vissa fall ha kulturhistorisk betydelse, särskilt om platsen speglar efterkrigstidens fritids- och rekreationsideal på ett sätt som är fysiskt läsbart och sammanhållet. Men eftersom de fysiska strukturerna har försvunnit och campingens karaktär inte längre är tydligt bevarad, minskar det kulturhistoriska värdet.

Sammanfattning

Campingens har stort socialt och identitetsskapande värde och det är motiverat att lyfta fram platsens lokala betydelse i exempelvis planprogram eller vid gestaltning av området.

2.3 Föreningsverksamhetsområde

Efter att campingverksamheten vid Kvarndammen avvecklades 2009 har området fortsatt att användas för organiserad och spontan föreningsverksamhet. Kristinehamns idrottsstyrelse fick hyra Sågarbostället, men den föreningen har lagts ned. KFUM som tidigare hade sina lokaler och aktivitetsytor vid Skymningen, numera Herrgårdscampingens Skymningen i Kristinehamns tätort, fick nyttjanderätt för större ytor av campingens för att bedriva ungdomsverksamhet. Platsen har varit en viktig samlingspunkt för lokala föreningar, friluftsgupper och idrottsaktiviteter, och utgör idag en del av kommunens utbud av rekreativa föreningsytor.

2.3.1 Föreningsverksamhetsområdets värde

Utifrån vägledningar och riktlinjer från Riksantikvarieämbetet och Boverket bedöms platsens föreningsverksamhet ha följande relevans:

- **Ålder och historisk kontext:**
Den organiserade föreningsverksamheten vid Kvarndammen är en senare utveckling från 2000-talet och framåt. Även om perioden är relativt ny i kulturhistoriskt sammanhang, speglar platsens användning

den samtida utvecklingen mot ökad spontanidrott, föreningsbaserad friluftsliv och social samverkan i offentliga miljöer.

- **Kulturhistorisk läsbarhet:**
Platsen har inte en bebyggd eller anläggningsmässig struktur som direkt synliggör en långvarig föreningstradition. Användningen är främst funktionell och öppen i sin karaktär, vilket gör att platsens föreningshistoria är svår att avläsa fysiskt i landskapet.
- **Sociala och immateriella värden:**
De starka kopplingar som finns mellan invånare, föreningsliv och platsen har betydande sociala värden. Föreningsaktiviteter, träffar, idrottsarrangemang och evenemang stärker områdets funktion som en plats för social samvaro och delaktighet. Dessa värden är viktiga, även om de inte omfattas av kulturmiljölagen, och bidrar till lokal identitet och gemenskap.
- **Helhetsbedömning:**
Platsens funktion som föreningsverksamhetsområde har hög social och identitetsskapande betydelse för Kristinehamn. Däremot bedöms området inte ha formella kulturhistoriska värden som motiverar skydd enligt gällande kulturmiljöprinciper. KFUM och Nostalgi & Nutid, som finns på platsen idag anses inte ha bidragit till platsens fysiska utformning. Betydelsen ligger framför allt i områdets nuvarande och framtida roll som en levande plats för rekreation och samverkan.

2.3.2 Bågskytteklubbens bågskyttebana

Utifrån vägledningar och riktlinjer från Riksantikvarieämbetet och Boverket bedöms bågskyttebanan vid Kvarndammen ha följande relevans:

- **Ålder och historisk kontext:**
Kristinehamns bågskytteklubb har haft verksamhet på platsen sedan åtminstone 1950-talet, enligt tillgänglig dokumentation. År 1964 beviljades bygglov för den klubbstuga som fortfarande står kvar på platsen, belägen på kommunal mark. Anläggningen är därmed ett av de äldsta kontinuerligt använda föreningsområdena i Kvarndammenområdet. Den representerar efterkrigstidens satsningar på ideellt föreningsliv, friluftsidrott och lokalt organiserande av fritidsaktiviteter. Banan har även fungerat som rekordhållarbana, vilket understryker dess särskilda roll inom svenskt bågskytte.
- **Kulturhistorisk läsbarhet:**
Bågskyttebanan är ett inslag i området med mycket tydlig fysisk struktur och kontinuitet. Klubbstugan, skjutlinjer, målområden och den öppna gräsytan bildar en sammanhängande anläggning. Denna är fortfarande i bruk och visar hur en specialiserad idrott har satt avtryck i landskapet. Omgivande skog fungerar som naturligt skydd och inramning, vilket stärker platsens identitet och funktion.
- **Sociala och immateriella värden:**
Bågskytteklubbens verksamhet rymmer starka sociala värden, med en verksamhet där flera generationer ofta är aktiva tillsammans.

Verksamheten har historiskt sett och är till största del varit utomhus. Tävlingar har inte bara haft betydelse för fritidskulturen utan även bidragit till lokal besöksnäring, såsom campingen på platsen.

- **Helhetsbedömning:**

Bågskyttebanan vid Kvarndammen bedöms ha ett tydligt kontinuitetsvärde och socialt värde med kulturhistorisk relevans. Den utgör en levande föreningsmiljö med kontinuitet från 1950-talet och framåt, där både anläggningens fysiska struktur och dess sociala funktion fortfarande är intakt. Platsen rekommenderas för fortsatt bruk för samma eller liknande aktivitet och bör beaktas med försiktighet i planering som rör markanvändning, tillgänglighet och omgivande bebyggelse.

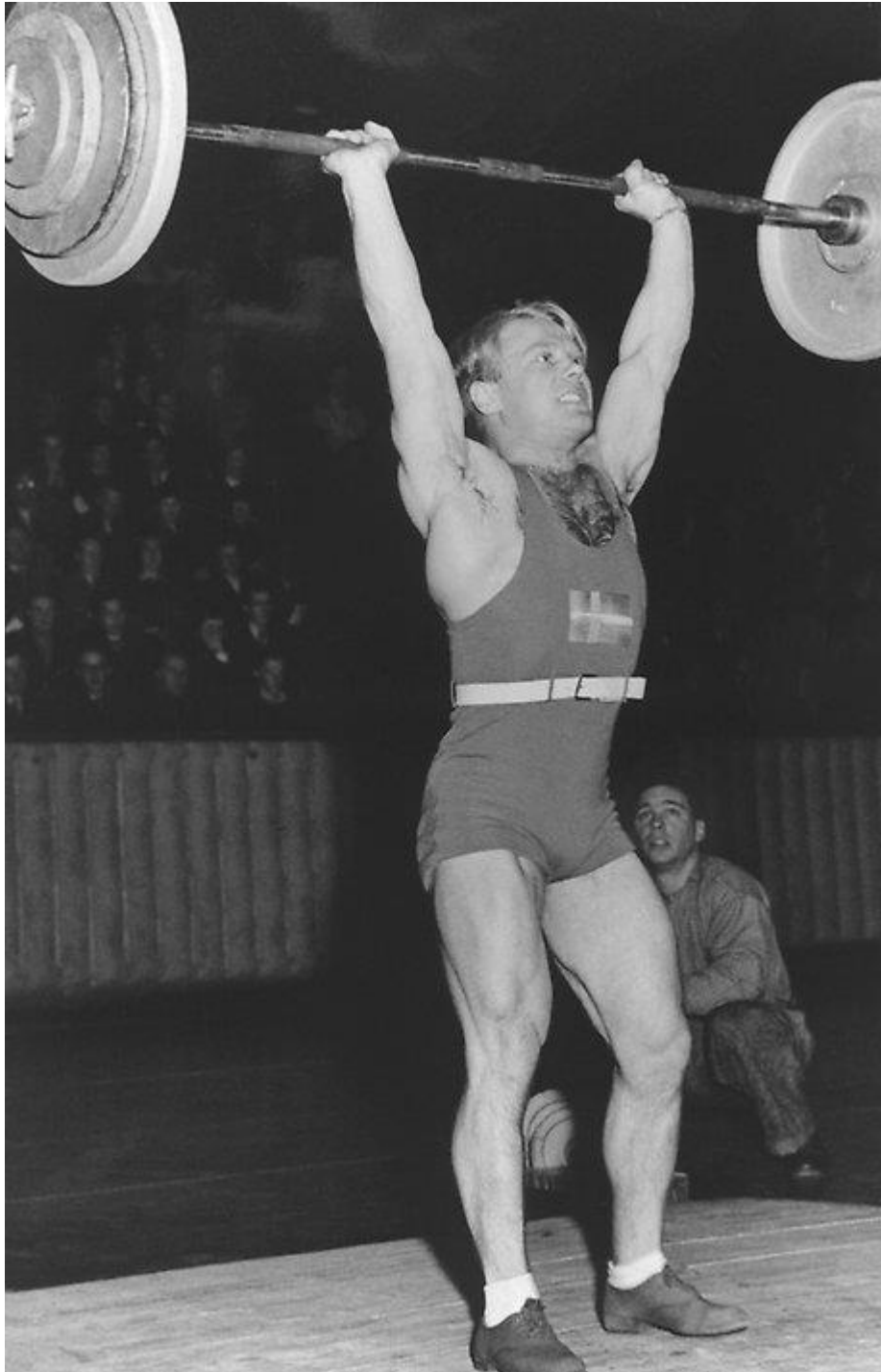

Figur 15 Bågskytte vid Kvarndammen ca 60-70-tal. "17003 LITN 333 12 – Idrott", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-162032/>

2.3.3 Starke Arvid och tyngdlyftningen

En av Sveriges mest kända tyngdlyftare genom tiderna, Arvid "Starke Arvid" Andersson (1919–2011), hade stark koppling till Kristinehamn. Han bosatte sig i Kristinehamn efter sin värnplikt och tränade under delar av sin aktiva karriär vid Kvarndammen. Arvid blev världsmästare i fjädervikt 1946, satte ett världsrekord och mottog Svenska Dagbladets bragdmedalj samma år.

Utöver sina internationella meriter var han aktiv i det lokala idrottslivet för Kristinehamns Atlet & BK. Arvids närvaro vid Kvarndammen speglar en del av platsens betydelse som idrottsmiljö, och hans historia utgör ett levande inslag i områdets idrottsarv. Hans plats för tyngdlyftning lär ha varit vid Kvarndammens västra strand och utmynning, men exakt var är okänt.

Figur 16 Bild från 1946 på Arvid "Starke-Arvid" Andersson. Okänd fotograf. Hämtad från Svenska Tyngdlyftningsförbundets hemsida 13 augusti 2025.
<https://www.tyngdlyftning.com/forbundet/historik/starke-arvid-arvidsson>

2.4 Lisas höjd

I den västra delen av området finns en höjd som kallas Lisas höjd, uppkallad efter en kvinna som bodde vid den närliggande gården nedanför. Under tidigt 1900-tal var höjden glesare bevuxen, vilket var vanligt för skogar nära tätorter där ved och virke hämtades för hushållsbruk.

Lisas höjd användes som utsiktsplats med vy över Kristinehamns stad. Vid god sikt kunde även delar av Varnumsviken och Vänern urskiljas. Fotografier från tiden visar att platsen användes för utflykter, där utsikten utgjorde ett tydligt motiv i fotografierna och således kan man anta att det var också mål med utflykten.

Figur 17. Foto med två kvinnor på utkiksplatsen uppe på Lisas höjd. "17003 BAN 7990 5 – Grupporträtt", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-214051/>

Figur 18 Kristinehamns Praktiska Skola, KPS, firar valborg på Lisas höjd 1957. "17003 BAN 4083 3 – Valborgsfirande", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-146264/>

Figur 19 Gammalt gruppträtt med familjen Oscarsson och vänner som kaffepaus på Lisas höjd. "17003 BAN 2249 7 – Gruppträtt", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-216605/>

Under andra världskriget fanns här en luftbevakningsstation med ett observationstorn. Stationen brann ned 1957. Idag är höjden delvis igenvuxen, men har kvar sitt läge med viss utsikt.

Figur 20. Luftbevakningsstationen vid Lisas höjd brann upp 14 oktober 1957. "17003 BAN 6284 9 – Eldsvåda", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-100369/>

2.5 Rastplats och hamburgare

I den östra delen av planområdet, i anslutning till infarten från E18, finns ett område som under senare delen av 1900-talet användes som rastplats med tillhörande serveringsverksamhet. Under 2000-talet anlades hamburgarservering vilket ledde till en del att antalet rastande besökare ökade.

Figur 21 Rastplatsen vid Kvarndammen intill riksväg 26. Foto 2024.

Verksamheten har inte efterlämnat några fysiska strukturer av särskilt kulturhistoriskt värde. Platsen är fortfarande i bruk för samma användning och är tydligt avläsbar i landskapet som öppen hårdgjord yta med närhet till väganslutning.

Den historiska användningen som rastplats och tillfällig servicepunkt bedöms ha ett visst lokalt identitetsvärde, men inte tillräckligt fysiskt eller historiskt uttryck för att motivera skydd eller bevarande. Platsen kan dock fortsatt ha potential som entrépunkt till området och första intrycket av Kristinehamn som ort för förbiresande. Potentialen innefattar också en plats för framtida service, besöksfunktioner eller temporära evenemang, med hänsyn tagen till dess tidigare användning och strategiska läge i området.

Det som är av kulturellt värde på platsen är den offentliga konsten som installerats, dock bedöms denna inte vara platsbunden eller särskilt associerad med platsen.

Figur 22. Offentlig konst vid rastplatsen Kvarndammen intill riksväg 26. Foto 2024.

2.6 Sammanfattning

Kvarndammen som föreningsverksamhetsområde har stor lokal betydelse för föreningsliv och invånarnas möjlighet till social gemenskap och rekreation. Detta stärker områdets roll i stadens sociala och funktionella struktur, även om det inte motiverar särskilt kulturmiljöskydd.

3 Tidslinje och koppling till allmänna utvecklingen

Området kring Kvarndammen speglar flera centrala utvecklingsskeden i Kristinehamns och Sveriges moderna historia.

1600–1800-tal

De tidigaste verksamheterna i området bestod av kvarnar och dammar längs Övrekvarnälven/Vassgårdäälven, som användes för sågning och malning. Dessa låg i linje med den småskaliga vattenkraftbaserade produktion som var vanlig i Sverige under denna tid. Kvarnverksamheten är starkt knuten till Kristinehamns ekonomiska tillväxt under för-industriell tid och tidig industrialisering.

1900–1960-tal

Efter att kvarnarna lagts ned förändrades markanvändningen. Området togs gradvis i anspråk för rekreation, med bad, tältning och naturupplevelser som centrala funktioner. Detta följer det nationella mönstret i efterkrigstidens ekonomiska och rekreationsorienterade fenomen. Det vattennära läget under 1900-talets mitt började nyttjas för fritid och friluftsliv i takt med ökad bilism och arbetstidsförkortning. Utkiksplatsen upp på Lisas höjd var en plats med ett mindre luftvärnstorn för observation under andra världskriget.

1963–2000-tal

Kristinehamns kommun anlade en camping 1963, i linje med efterkrigstidens kommunala investeringar i fritidsinfrastruktur. Att kommunen drev camping under 60-70-talet var inget ovanligt i Sverige. Campingen blev en social mötesplats och semesterort för lokalbefolkning och besökare, ett uttryck för välfärdssamhällets framväxt och fokus på tillgängligt friluftsliv och starkt förknippat med ökad bilismen.

2000-tal och framåt

I början av 2000-talet avvecklades campingverksamheten. Under 90-talet i Sverige började trenderna alltmer gå mot internationella resmål med bland annat flygresor och charter. Campingverksamheter inom landet minskade i samma takt sin populära ställning och de ekonomiska trenderna för minskad offentlig sektor minskade investeringarna i kommunalt drivna rekreationsverksamheter. Vid 2009 lades den kommunala campingsverksamheten ned och området övergick till att nyttjas främst av ideella föreningar, med spontanidrott och dagkollo. Detta återspeglar den samtida, nationella trenden där kommunala rekreationsverksamheter i större utsträckning privatiseras eller vars ytor övergår till bruk av föreningsliv.

4 Kvarlämningar & byggnader

Inom området finns flera kvarlämningar och byggnader som speglar platsens historiska användning. Dessa kvarlämningar och byggnader bör beaktas i fortsatt planering som en del av platsens identitet och berättelse.

4.1 1800-talet

Under 1800-talet präglades området av kvarn- och sågverksamhet som utnyttjade vattnets kraft från Övrekvarnälven/Vassgårdaälven.

Herrekvarn, då belägen väster om Kvarndammen vid dess utlopp, var en viktig anläggning som drevs med vatten från den uppdämda Herrekvarnsdammen. Även Sågarbokvarnen längre uppströms etablerades under denna tid, med tillhörande dammar som Ekmansdammen och Sågarbodammen.

De kvarlämningar som finns idag i form av stengrunder, vattenregleringar och spår i landskapet utgör viktiga vittnesbörd om denna tidiga industriella epok, och bidrar till förståelsen av platsens historiska funktion och betydelse i Kristinehamns utveckling.

Figur 23 Stenfundament med bindjärn, kvarlämningar från Herrekvarn vid Kvarnbacken. Foto 2024.

4.2 Tidigt 1900-tal

Under 1900-talets första hälft började området vid Kvarndammen avvecklas för industriella syften och vid 1900-talets mitt, efter krigstiden, började området användas mer för rekreation och föreningsverksamhet. Den industriella kvarnverksamheten hade då i stort sett upphört, och platsen tog i stället form som ett friluftsområde.

4.3 Sent 1900-tal

Från mitten av 1900-talet och fram till 2000-talet präglades området vid Kvarndammen främst av camping- och föreningsverksamhet. Kommunen började anlägga toaletter och omklädningsrum på platsen under senare delen av 1950-talet och öppnade en camping på området 1963, vilket innebar en omvandling av området från tidigare industri- och skogsmark till ett organiserat rekreationsområde. Kommunens engagemang på platsen var en medreaktion på de rekreativa aktiviteter som var populära då. Flera byggnader uppfördes i detta syfte, och vissa äldre hus togs i anspråk för ny användning.

De mest framträdande byggnaderna från denna period är:

- **Receptionsbyggnaden**, som fungerade som incheckning och servicepunkt för campingen.

Figur 24 Receptionsbyggnaden vid Kvarndammens före detta entré. Numer föreningslokal för veteranbilsföreningen Nostalg & nutid. Foto 2024.

- **Sågarbostället**, från 1800-talet som anpassades för användning inom campingverksamheten som vandrarhem och arkadhall.

Figur 25 Sågarbostället 1962. "17003 BAN 6361 4 – Bostadshus", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-173285/>

- **Servicebyggnader**, såsom en kiosk, omklädningsrum och skjul för förråd och service i ett kluster norr om Herrekvarnsdammen.

Figur 26 Servicebyggnad från den före detta Kvarndammens camping. Foto 2024.

- **Bågskytteklubbens klubbstuga**, från 1957 då den uppfördes på kommunens mark av bågskytteklubben vid dess bågskyttebana norr om campingen på andra sidan Övrekvarnälven/Vassgårdäälven.

En gårdsgård byggdes runt området och byggnaderna uppfördes i röda färger, vita knutar och svartmålade plåttak. Dessa utgör tydliga spår av efterkrigstidens kommunala satsningar på fritidsliv och social gemenskap, och speglar den breddade användningen av offentliga miljöer för rekreation.

Figur 27 Gårdsgården vid Kvarndammens campingentré ca 1964. "17003 BAN 2246 24 – Campingplats", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://kham.kulturhotell.se/objects/c124-138163/>

5 Området idag

5.1 Byggnader och ytor

Att identifiera, beskriva och värdera byggnader och ytor utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv är centralt för att förstå platsens identitet, utvecklingshistoria och långsiktiga betydelse. Det handlar inte enbart om att skydda äldre byggnader, utan om att se och tolka vilka fysiska strukturer, rumsligheter och användningsmönster som har format området över tid.

Genom att lyfta fram kulturhistoriskt värdefulla miljöer, oavsett om det rör sig om kvarlämningar, byggnader i bruk eller övergivna ytor, skapas en förståelse för hur platsens olika skikt samverkar. Detta bidrar till att planering och utveckling kan ske med respekt för befintliga kvaliteter, och samtidigt skapa nya värden i dialog med historien.

Bedömningarna i detta avsnitt bygger på platsbesök, arkivsökning och kulturhistorisk analys, och syftar till att ge vägledning om vilka byggnader och ytor som bör bevaras, dokumenteras eller utvecklas med särskild hänsyn till deras historiska och sociala betydelse.

Kortfattat har flera av de byggnaderna i området under 2000-talet förlorat sin ursprungliga funktion, men många står kvar och vittnar om platsens användning under 1900-talet. Efter att campingverksamheten utvecklades 2009 har området i huvudsak använts av föreningsliv, särskilt av KFUM och andra ideella aktörer. Några av byggnaderna har fortsatt nyttjats i den verksamheten, medan andra har stått utan tydlig funktion.

Det finns byggnader och anläggningar som är i varierande skick och saknar tydlig funktion i dagsläget. Dessa utgör potentiella resurser men kräver bedömning av tekniskt skick, användbarhet och framtida behov. Området som helhet präglas av en blandning av aktiva, passiva och övergivna strukturer, vilket speglar samtida och historiska samhällstrender.

Ytor

Herrekvarnsdammens vattenspegel

Herrekvarndammen, även kallad Kvarndammen, är en uppdämd vattenyta på ca 8500 kvm som anlades för att driva Herrekvarn och har präglat platsens landskap sedan 1800-talet. Vattenspegeln utgör en kvarvarande struktur från den tid då vattenkraft var en grundläggande energikälla för lokal industriell verksamhet. Genom sin form, läge och funktion är dammen en tydlig påminnelse om människans historiska påverkan på naturen och hur tekniska lösningar formade både produktion och landskapsbild.

Vattenspegeln är samtidigt ett visuellt och rumsligt centrum i området. Den skapar en öppen yta i ett annars skogsklätt och bebyggt landskap, och fungerar som ett identitetsskapande element med höga upplevelsevärden. Dammen erbjuder vattenkontakt, årstidsvariationer, speglingar och ett rikt fågelliv, vilket är karaktäristika som värderas som platsens rekreativa och estetiska funktion i dag.

Figur 28 Kvarndammens vattenspiegel vid islossning. Sett från väster. Foto 2024.

Utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv är vattenspegeln värdefull som det mest synliga och beständiga elementet från områdets kvarnverksamhet. Den berättar om platsens ursprungliga användning, och bevarar det industriella landskapets struktur även när andra fysiska spår försvunnit. Vattenspegeln fungerar därmed som ett levande minnesrum i landskapet, både konkret och symboliskt, och bör beaktas i all framtida planering för att säkerställa dess kontinuitet och tillgänglighet.

Bågskyttebanan

Bågskyttebanan vid Kvarndammen anlades under 1950-talet och är en av de äldsta ännu aktiva anläggningarna i området. Den etablerades i en tid då organiserad friluftsverksamhet och föreningsliv växte fram som en del av efterkrigstidens samhällsbygge, med fokus på folkhälsa, gemenskap och tillgång till naturbaserade fritidsmiljöer.

Figur 29 Bågskytte vid Kvarndammen ca 1967. "17003 BAN 2243 18 – Bågskytte", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-138082/>

Anläggningen har sedan dess använts kontinuerligt av Kristinehamns bågskytteklubb, vilket ger platsen ett ovanligt långvarigt föreningsbruk med tydlig kontinuitet. Fysiskt består banan av markerade skjutplatser, målställningar och en klubbstuga. Varav vissa delar av byggnaden bedöms vara i ursprungligt utförande.

Figur 30 Bågsskyttebanan vid Kvarndammen. Foto 2024.

Bågsskyttebanan har ett särskilt kulturhistoriskt värde som exempel på en småskalig, ideellt driven idrottsplats som integrerats i naturmiljön utan omfattande ingrepp. I landskapsbilden framstår banan som öppen yta med tydlig skyttebanekaraktär och den representerar en viktig del av platsens sociala och kulturella historia.

Vid fortsatt utveckling av området kan bågsskyttebanan övervägas som en del av platsens levande kulturmiljö, och dess funktion och uttryck bevaras eller

tydliggöras i gestaltning och planering. Bågskyttebanan öppna och avskilda yta har också använts för hundträning.

Fotbollsplanen

I anslutning till föreningsområdet, i dess norr del, finns en tidigare fotbollsplan som anlades för campingen, men som växt igen och är idag inte attraktiv att bruka.

Figur 31 Före detta fotbollsplan norr om campingområdet. Foto 2024.

Fotbollsplanen saknar inslag och byggnader samt har obefintligt kulturhistoriskt värde. Den har främst haft funktionell betydelse som aktivitetsyta, men inte lämnat varaktiga spår i landskapet utöver sin öppna yta. I och med att den inte längre används, och att platsens behov förändrats, planeras ytan att tas bort eller omvandlas i samband med framtida utveckling.

Rastplatsen

I östra delen av området, i nära anslutning till infarten från E18, finns en tidigare rastplats med tillhörande toalettbyggnad. Anläggningen uppfördes som en servicepunkt för bilburna besökare, i linje med tidens satsningar på tillgänglighet och vägrelaterad rekreation. Den omgivande ytan består av hårdgjord mark med några få parkeringsfickor. Rastplatsen som yta bedöms inte något kulturhistoriskt värde.

Figur 32 Toaletter vid rastplatsen intill riksvägen 26. Foto 2024.

Pelarsalarna

Vid campingen och strax norr om campingen finns ett vegetationsfenomen som kallas *Pelarsalar*, som består av höga tallar med kraftiga stammar som står med stora mellanrum som kan ge associationer till kolumner i ett tempel. Det är ett aktivt resultat av parkskötsel och utvald gallring av tillväxt. Sådan skötsel tillkom från början av att tallar lämnades kvar för att skapa skyddade och tillgängliga tältplatser för campingen mellan träden. Det skapar en särskilt rumsbildande och stämningsfull parkstruktur. Flera av tallarna bedöms vara cirka 100 år gamla, vilket ger området en tydlig ekologisk och upplevelsemässig mognad.

Figur 33 Pelarsal med tall vid Kvarndammen. Foto 2024.

Pelarsalarna har utvecklats till en naturlig vistelsemiljö och utgör en viktig del av platsens identitet. Trädens ålder och växtsätt ger området karaktär av stillhet och öppenhet. Träden fungerar även som en klimatanpassad yta som ger skugga, vindskydd och biodiversitet.

Figur 34 Parkarbete vid Kvarndammen, upprustning 1961. "17003 LITN 244 10 – Parkarbete", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-157036/>

Ur kulturmiljöperspektiv representerar pelarsalarna den landskapstyp som främst återfinns anlagda i kyrkogårdar men kan uppstå naturligt med olika trädslag på andra platser. Pelarsalarna bedöms kunna bevaras och stärkas som en del av områdets gröna karaktär och kan övervägas i långsiktig planering, men detta ska ses i sammanhanget av att samtliga träd bedöms vara ungefärligt jämgamla vilket innebär att det är en parkkaraktär som sannolikt är tillfällig och svår att återskapa.

Badplatsen

Vid Herrekvarnsdammen finns en mindre badplats som sedan mitten av 1900-talet varit en naturlig samlingspunkt för rekreation och sommaraktiviteter. Badplatsen uppstod ursprungligen efter att kvarnarnas industriella verksamhet lade ned. Det är badplatsen som har varit en förutsättning för att området utvecklades för camping och friluftsliv.

Platsen präglas av sin närhet till vattnet, låg strandlinje och omgivande grönska. Just badplatsen har länge fungerat som en mötesplats med låg tröskel för lokalbefolkning, särskilt under sommarmånaderna. Många i Kristinehamn berättar att de lärt sig simma just här vid denna badplats och inte i Vänerns

vatten. Även om faciliteter som bryggor och badstege funnits, är det främst landskapets öppna kontakt med dammen som gett platsen dess värde.

Figur 35 Kvarndammen med grönskande strand vid före detta badstranden. Sett från öst. Foto 2024.

Badplatsen har varit viktig ur både socialt och identitetsskapande perspektiv. Den har varit central efterkrigstidens ambition om tillgängligt friluftsliv för alla, och har varit del i invånarnas vardag under flera generationer. I dagens planering bör dock badplatsens funktion ej bevaras då studier av badvattenkvalitet har visat att platsen är olämplig för bad. Det är svårt att bevara en historiskt omtyckt badplats utan att ha samma funktion.

Byggnader

Herrekvarnsvägen

Längs vägen Herrekvarn, i den västra delen av planområdet, finns tre bostadshus som utgör de enda permanentbostäderna inom området. Husen är friliggande småhus i traditionell stil, uppförda under mitten till senare delen av 1800-talet. De är troligen uppförda som personalbostäder eller privatbostäder i anslutning till tidigare verksamheter vid kvarnen.

Figur 36 Bostäder vid Herrekvarn med mur i förgrunden. Foto 2024.

Byggnaderna är idag i privat ägo och används som permanentbostäder. Deras placering längs vägen ger dem en viss avskildhet från förenings- och rekreationsytorna, samtidigt som de utgör en påminnelse om områdets blandade användning och historiska roll som arbetsplats och boendemiljö.

Ur kulturmiljösynpunkt har bostäderna ett visst värde i sin karaktär och som del av områdets utvecklingshistoria. Deras röd-vita träfasader är samma färgspråk som campingens byggnader och ett tydligt karaktärsdrag i området. Bedömningen är dessa hus har värde i sitt utförande, alltså dess utseende, vilket kan övervägas för varsamhetsbestämmelser i framtida planering.

Sågarbostället

Sågarbostället är en av de äldsta byggnaderna i området och har ett direkt historiskt samband med den tidigare kvarn- och sågverksamheten vid Kvarndammen. Byggnaden har ursprungligen använts som bostad för arbetare eller tillsynsman Gustav Ekman vid Sågarbokvarnen, och är sannolikt uppförd under 1800-talets senare del.

Figur 37 Sögarbostället. Foto 2024.

Byggnaden är ett traditionellt trähus i faluröd färg med vita knutar och sadeltak med tegelpannor, typisk för bygdens bostadsarkitektur under sent 1800-tal. Den har genom åren anpassats för olika funktioner, bland annat som vandrarhem, arkadhall, kiosk, kafé, föreningslokal och stödbyggnad i campingverksamheten under 1900-talet.

Sögarbostället har ett kulturhistoriskt värde genom sin koppling till platsens industriella förflutna och som en av få kvarvarande byggnader med äldre byggnadskaraktär. Det är ett fysiskt vittnesmål om arbetsliv, boende och platsens mångfunktionella historia. Byggnaden är i dagsläget i dåligt skick och kan övervägas renoveras eller rivas. Därför bör byggnaden beaktas i fortsatt planering antingen genom bevarande, varsam restaurering eller dokumentation inför förändring.

Ekmanstugan

Ekmanstugan är en mindre bostadsbyggnad belägen norr om campingområdet och har fått sitt namn efter Anders Ekman, broder till Gustav Ekman i Sögarbostället. Anders Ekman var även verksam vid Sögarbokvarnen som Gustav under 1800-talet. Stugan tros ha fungerat som enklare bostad eller arbetsstuga kopplad till kvarn- och sågverksamheten med en placering för nära tillgång och översyn för Ekmansdammen som låg uppströms Sögarbodammen, öster om bägskyttebanan idag.

Figur 38 Ekmanstugan vid Bartilsbro. Foto 2024.

Byggnaden är uppförd i trä med faluröd panel, med vita knutar och ett enkelt sadeltak med tegelpannor. Den är av låg skala och har en utformning som är typisk för torp från 1800-talet. Genom sin placering har den varit mestadels utanför den karaktärsskapande bebyggelsen i området, och bedöms ha ett lägre värde för området.

Ekmanstugan har ett visst historiskt värde som äldre arbetsbostad med anknytning till namngivna personer vid verksamheten. Dock är byggnaden i fallfärdigt skick och dess värde bedöms förlorat. Kommunen har tidigare utdömt byggnaden och uppgett att byggnaden är föremål för rivning.

Campingen

Flera byggnader i området härrör från den campingverksamhet som bedrevs här mellan 1963 och 2009. Dessa uppfördes i etapper av Kristinehamns kommun från mitten av 1957 och vissa byggdes om så sent som mitten av 90-talet. Byggnaderna tillkom för att möta efterkrigstidens ökade efterfrågan på tillgängligt friluftsliv och bilburen semester. Campingområdet utvecklades successivt med reception, servicebyggnader, förråd och enklare uthyrningsstugor.

Figur 39 Kvarndammens camping utanför högsäsong ca 1960-tal- "17003 BAN 974 5 – Camping", Hämtad 21 mars 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-236271/>

Figur 40 Campingsens före detta plats för uppställning av husbil och tält. Foto 2024.

Figur 41 Före detta campingens plats för uppställning av husbil och tält, på senare tid en basketplan. Foto 2024.

De flesta av byggnaderna var av enklare standard, uppförda i trä med funktionell utformning. I dag återstår endast några få av dessa strukturer, däribland:

- **Receptionsbyggnaden**, som fungerade som samlings- och servicepunkt och fortfarande används av föreningsverksamhet.
- **Förrådsbyggnader och skjul**, främst kring tidigare serviceytor.
- **Omklädningsrum för bad och toaletter**, som del av ett kluster av byggnader från campingen vid ett närmare läge till badplatsen.

Figur 42 Skjul och servicebyggnader för den före detta campingen vid Kvarndammen. Numer delvis nyttjade av föreningen KFUM sommartid. Foto 2024.

Byggnaderna bär tydliga spår av campingens funktionella och sociala roll, men har genomgått förändringar i användning och underhåll sedan verksamheten avvecklades. Deras arkitektoniska och tekniska kvaliteter är enkla och begränsade, men de har ett visst kulturhistoriskt värde som fysiska rester av en epok då kommunalt organiserad fritid var en viktig del av samhällsbyggandet. Värdet bedöms ringa och då funktion och underhåll minskat så har även värdet för byggnaderna.

I fortsatt planering bör byggnaderna övervägas att rivas eller användas, då byggnadernas främsta värde ligger i deras funktion. Där användning är möjlig bör de integreras varsamt i nya syften.

Receptionsbyggnaden

Receptionsbyggnaden uppfördes i samband med campingens expansion och fungerade som central punkt för incheckning, information och enklare service för gäster. Byggnaden är placerad strategiskt i anslutning till infartsvägen och utgör därmed både ett fysiskt och funktionellt nav i det tidigare campingområdet.

Arkitektoniskt är byggnaden enkel, uppförd i trä med plåttak. Utformningen är typisk för kommunala fritidsanläggningar från 1960–70-talet, där funktionalitet, tillgänglighet och öppenhet stod i fokus. Trots sin enkla karaktär har byggnaden genom sin placering och historia en stark symbolisk roll som entrépunkt till platsen.

Efter att campingverksamheten avvecklades har byggnaden använts av bilveteranföreningen Nostalg & Nutid, och är idag fortfarande i bruk som föreningslokal. Den utgör därmed en av få byggnader i området som bevarat både sin fysiska form och har en användning.

Receptionsbyggnaden bedöms ha ett visst ringa kulturhistoriskt värde i och med att dess funktion är ändrad och dess enkla utförande tillför inget värde för området.

Bågskytteklubbens klubbstuga

I anslutning till bågskyttebanan finns en mindre klubbstuga som tillhör Kristinehamns bågskytteklubb. Byggnaden uppfördes under 1957 och har sedan dess fungerat som föreningslokal, samlingspunkt och förvaring av utrustning.

Figur 43 Bågskytteklubbens klubbstuga, byggd 1964. Foto 2024.

Klubbstugan är en enkel, låg träbyggnad med faluröd panel och plåttak. Byggnaden har en låg visuell påverkan på omgivningen. Trots sin enkla arkitektur är den tydligt förankrad i platsens identitet genom sin långvariga användning och kontinuerliga koppling till föreningsverksamhet.

Ur kulturhistoriskt perspektiv har klubbstugan ett ringa byggnadsvärde, men ett betydande socialhistoriskt värde. Den är ett exempel på hur ideellt engagemang och föreningsdriven utveckling har format platsen.

I fortsatt planering kan klubbstugan beaktas som en aktiv del av områdets levande kulturmiljö, och har ett läge som är starkt associerat med själva bågskyttebanan.

5.2 Ansvar och skötsel

Området vid Kvarndammen består av både kommunägd mark och byggnader samt föreningsdrivna verksamheter, vilket innebär en komplex ansvarsfördelning för skötsel och underhåll. Flera av byggnaderna såsom receptionsbyggnaden och campingens servicebyggnader ägs av kommunen men nyttjas genom nyttjanderätts- eller arrendeavtal av ideella föreningar. Även vissa

ytor, som bågskyttebanan och förråd, sköts direkt av föreningar. Utöver detta finns byggnader som står tomma utan tydlig framtid, såsom Sågarbostället.

Det komplexa i förhållandet med byggnader nyttjade av ideella föreningar är att hyresgästerna inte kan anses ekonomiskt starka nog att dela kostnader för underhåll och nödvändiga investeringar. Detta belastar kommunen i slutändan.

Underhållsnivån varierar mellan olika delar av området. Vissa byggnader är i aktivt bruk och relativt underhållna, medan andra står utan tydlig ansvarsfördelning eller har eftersatt skötsel. Det finns också gemensamma ytor, exempelvis gräsytor, badplats och gångvägar, där ansvar ibland är otydligt eller målbild med skötsel saknas, vilket får området trots viss skötsel framstå i viss mån som ovårdat.

Den fragmenterade ansvarsfördelningen skapar praktiska svårigheter för långsiktig förvaltning, investeringsbeslut och samordning. I takt med att nya behov uppstår är det därför angeläget att tydliggöra:

- Vem som ansvarar för skötsel av byggnader, mark och anläggningar
- Vilka avtal som reglerar nyttjande och drift
- Hur kommun, föreningar och andra aktörer kan samverka långsiktigt
- Vad målbilden för byggnader och ytor ska vara

Inför fortsatt utveckling av området behöver principer för drift och förvaltning ses över, med målet att skapa hållbara och transparenta lösningar. Det kan vara önskvärt att koppla ansvar till eventuella framtida investeringar och arrenderingar, då med en tydlig målbild för bevarande eller synliggörande av kulturhistoriska värden på området.

6 Kulturhistorisk diskussion

En kulturhistorisk diskussion syftar till att sammanfatta, tolka och värdera de kulturhistoriska aspekter som framkommit i studien, i relation till framtida förändringar i området. Det handlar inte enbart om att fastställa vad som är "värt att bevara", utan också om att förstå hur platsens historia, byggnader, landskap och bruk tillsammans formar en identitet som påverkar människors upplevelse av platsen – både i dag och framöver.

Till skillnad från en strikt inventering eller klassificering lyfter den kulturhistoriska diskussionen fram hur olika värden samspelar, hur de är avläsbara i miljön, och vilka konsekvenser olika utvecklingsåtgärder kan få. Det kan exempelvis handla om:

- Vad som är materiella (byggda, fysiska) och immateriella (sociala, minnesbärande) värden
- Hur platsens historiska lager uttrycks i landskapet och byggnaderna
- Vad som riskerar att gå förlorat vid omvandling – och vad som kan förstärkas

Diskussionen fungerar som ett tolkningsstöd för planerare, politiker och andra aktörer i arbetet med att väga samman olika intressen, till exempel mellan bebyggelseutveckling, bevarande, rekreation och föreningsliv.

6.1 Områdets funktion som källa till kunskap och upplevelse

Kvarndammenområdet är rikt på historiska lager som spänner från 1800-talets kvarnverksamhet till 1900-talets campingliv och föreningsdrivna fritidsaktiviteter. Även om många funktioner inte längre är aktiva, finns kvarlämningar, byggnader och landskapsformer som kan förmedla platsens berättelse på ett levande sätt.

Området har därmed en stark potential att fungera som en pedagogisk miljö, en plats där människor kan lära känna ortens historia genom att röra sig i det faktiska landskapet. För att tillvarata denna möjlighet bör särskilda platser lyftas fram:

- Kvarnlämningarna vid Herrekvarnsdammen och Sågarbokvarnen kan synliggöras genom röjning av vegetation och kompletteras med fysiska eller digitala informationsskyltar. Dessa kan berätta om kvarnarnas funktion, konstruktion och roll i ortens tidiga industriella utveckling.
- Campingområdet är en värdefull rest från efterkrigstidens satsningar på rekreation, rörlighet och fritid för breda grupper i samhället. Här kan berättelsen om 1900-talets sociala ideal, från tältsemester till kommunala investeringar, förmedlas genom enklare skyltning eller gestaltning som anknyter till platsens tidigare karaktär.
- Bågskyttebanan har varit i bruk sedan 1950-talet och har historiskt fungerat som plats för träning, mästerskap och föreningsgemenskap. Här finns potential att knyta an till lokal historieskrivning och föreningens minnen genom skyltar, bilder eller QR-koder som berättar om verksamhetens utveckling.

Sådana insatser skulle inte bara höja områdets kunskapsvärde, utan även stärka platsens identitet och fördjupa besökarnas upplevelse. Genom lågmäld men genomtänkt förmedling kan historien integreras i den framtida gestaltningen och samtidigt bidra till lokal stolthet och kontinuitet. Detta skulle kunna nyttjas för bildningssyfte av skolklasser.

Lisas höjd kan även provas som plats för ett mindre utsiktstorn, inspirerat av den tidigare användningen som observationsplats under andra världskriget och utflyktsplats. En sådan åtgärd skulle kunna återknyta till platsens historiska funktion som utkikspunkt och samtidigt bidra till upplevelsevärden och orienterbarhet i området. Även eventuell tillkommande bebyggelse vid Lisas höjd kan ta inspiration av Herrekvarns estetik och utkikstornets funktion.

6.2 Möjliga bevarandeinsatser och förvaltningsförslag

Området vid Kvarndammen innehåller flera miljöer och byggnader som tillsammans berättar om platsens förändring från industriell verksamhet till rekreation och föreningsliv. För att dessa kulturhistoriska värden inte ska gå förlorade vid framtida utveckling, krävs olika former av bevarandeinsatser, både fysiska, dokumenterande och kommunikativa.

Bevarande kan ske i olika nivåer och med olika syften:

- Fysiskt bevarande i bruk: till exempel genom fortsatt användning av campingområdet för viss campingverksamhet.
- Röjning, parkskötsel och synliggörande av lämningar: t.ex. kring kvarnlämningar där naturen tagit över. Röjning och tillgängliggörande gör det möjligt att läsa av platsens äldre funktioner.
- Gestaltande bevarande: genom skyltar, materialval, skydda utseendet för byggnader, användning av namn eller utformning som påminner om platsens historia även om funktionerna förändras.
- Digital förmedling: t.ex. QR-koder, digital karta eller webbsida med arkivmaterial, bilder och berättelser från platsen.

En välavvägd kombination av bevarande, dokumentation och nyanvändning ger möjlighet att utveckla området utan att radera dess historia. För att ta tillvara och synliggöra platsens historiska och sociala värden kan man exempelvis arbeta med:

- **Informationsinsatser:** Tydliggöra områdets funktion som samlings- och föreningsplats genom skyltning, information och markering av gemensamma ytor. En plats kan anläggas med en enkel minnesyta eller informationsskyltar som berättar om campingens historia och betydelse för ortens invånare och besökare.
- **Gestaltungsprinciper:** Utforma parkområdet med öppna aktivitetsytor, multifunktionella mötesplatser och infrastruktur som stödjer spontan och organiserad föreningsverksamhet. Utveckling av området kan landskapsgestaltningen inspireras av campingens öppna och sociala karaktär, till exempel genom öppna grönytor, bryggor, och sittplatser vid vatten. Detta går att stärka med parkbestämmelser.

- **Namnsättning och identitet:** Knyta namn och platsidentitet till föreningslivet, exempelvis genom att namnge stråk eller platser efter historiska föreningar eller funktioner. Det går också att använda namnet "Kvarndammens camping" eller använda relaterade begrepp i områdets nya platser eller gångstråk för att stärka platsens berättelse.
- **Sociala mötesplatser:** Utforma delar av området så att de främjar informella möten och aktiviteter, i linje med campingens ursprungliga funktion som en social samlingspunkt. Skapa flexibla samlingspunkter med grillplatser, paviljonger, utegym och aktivitetsytor för både vardaglig och organiserad användning. Bygga ett utkikstorn på Lisas höjd som hommage till f.d. luftvärnstornet under andra världskriget och återupplivande av platsen som utkiksplats.
- **Dokumentation:** Dokumentera den föreningsbaserade användningen av platsen, till exempel genom intervjuer och arkivsamling, som en del av områdets samtida socialhistoria. Om det inte redan finns, kan en kulturhistorisk dokumentation av platsens historia och användning tas fram för framtida referens.

Genom att integrera dessa åtgärder kan platsens immateriella värden förvaltas och fortsätta vara en levande del av det lokala kulturarvet, samtidigt som området utvecklas för framtida behov.

6.3 Platsidentitet

Kvarndammenområdet har en platsidentitet som formats av flera historiska användningar: kvarnar och dammar under 1800-talet, campingsliv under 1900-talet, och föreningsverksamhet under 2000-talet. Även om många funktioner har förändrats eller försvunnit, finns platsens historia fortfarande avläsbar i landskapet i vattenspeglar, byggnader, stigar och öppna ytor.

Det är just samspelet mellan natur, historia och social användning som präglar identiteten. Vattnet ger området en stark fysisk karaktär, medan minnen av bad, kollo, tältliv och föreningsaktiviteter lever kvar hos många invånare. Dessa kollektiva erfarenheter skapar en känslomässig koppling till platsen som går bortom det rent byggda eller synliga.

Figur 44 Simundervisning och bad i Kvarndammen, okänt år. "17003 BAN 4077 13 – Simundervisning", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-146093/>

Platsens identitet kan därmed beskrivas som lågmäld men tydlig, präglad av tillgänglighet, enkelhet och lokalt värde snarare än storskalig arkitektur eller påtaglig monumentalitet. Det är en miljö som har "brukats in" snarare än "designats fram", vilket gör den särskilt känslig för hårda ingrepp eller överformulering.

I fortsatt planering bör denna identitet tas till vara genom:

- Fortsätta med lågmäld, befintlig skala, material och struktur.
- Bevarande av öppna ytor, siktlinjer och pelarsalarna.
- Gestaltning som bygger vidare på det enkla, funktionella uttrycket.
- Namnsättning och informationsinsatser som lyfter platsens historia.

En medveten hantering av platsidentiteten kan bidra till att framtida förändringar upplevs som en fortsättning på platsens berättelse, snarare än ett avbrott från den. Ytterligare är det viktigt att berätta en historia om området likaväl som fysisk gestaltning.

6.4 Konsekvens av planläggning

Att ta fram detaljplan för området vid Kvarndammen innebär både möjligheter och risker ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Å ena sidan skapas förutsättningar att lyfta och tillgängliggöra platsens historia, genom medveten gestaltning, funktion och bevarande. Å andra sidan finns en risk att värden som är lågmälda, otydliga eller svårsmåttbara går förlorade om de inte hanteras aktivt i planeringsprocessen.

Planläggning som möjliggör ny bebyggelse, förändrad markanvändning eller rivning av befintliga strukturer kan få följande konsekvenser:

- Störd läsbarhet av platsens historiska struktur, t.ex. om siktlinjer mot dammar, gamla vägar eller öppna ytor förändras utan hänsyn till deras kulturvärde.
- Risk för visuell överprägling, om ny bebyggelse dominerar eller bryter mot områdets skala, materialitet eller rumsliga logik.
- Försvagning av sociala och kollektiva minnen, framförallt om platser förlorar sin tillgänglighet.

Samtidigt innebär planläggningen en chans att:

- Integrera platsens historia i ny användning, genom skyltning, gestaltning eller återbruk av byggnader.
- Stärka identiteten i området, så att förändring upplevs som förankrad snarare än främmande.

För att minimera negativa konsekvenser och stärka de kulturhistoriska värdena, bör kulturmiljön finnas med som ett planeringsunderlag, inte enbart som ett dokumentationsmaterial i efterhand.

6.5 Konsekvens av planer enligt vattendirektivet

Vattensystemet vid Kvarndammen omfattas av EU:s ramdirektiv för vatten (vattendirektivet), vilket innebär att alla fysiska åtgärder som påverkar vattenflöde, vattenkvalitet eller den ekologiska statusen ska bedömas utifrån fastställda miljökvalitetsnormer.

Enligt gällande inriktning som prövas för tillstånd planeras resterna av uppströms belägna dammar att tas bort, i syfte att återställa naturliga vattenflöden. Vid Herrekvarnsdammen planeras ett omlöp, en förbiledning av vatten, för att möjliggöra fiskvandring och stärka den biologiska mångfalden i vattendraget.

Som följd av detta kommer vattennivån i Herrekvarnsdammen att sänkas med uppskattningsvis 20–30 cm, vilket kan leda till subtila förändringar i strandlinjens läge och karaktär. Åtgärderna har beaktat att bevara kvarndammens karaktär. Även om detta inte innebär ett förlorat värde i sig, kan läsbarheten i landskapsbilden riskeras att påverkas, särskilt där rekreativa ytor är anpassade till dagens vattennivå.

För att mildra dessa effekter kan aktiv parkskötsel och gestaltning användas som kompensatoriska åtgärder för att förstärka den upplevelsemässiga närvaron av vatten och säkra tillgängligheten även efter nivåförändringen.

Åtgärderna är i linje med miljömålen, men det är viktigt att de:

- samordnas med kulturmiljöintressen, särskilt vid stensättningar och historiska vattenvägar
- föregås av dokumentation av befintligt vattenläge och strandstruktur
- värderas ur både ekologiskt och kulturhistoriskt perspektiv i det fortsatta planeringsarbetet

Genom god samordning kan Herrekvarnsdammen fortsatt fungera som både ekosystemtjänst och historiebärare, utan att dess identitet i landskapet går förlorad.

Figur 45 Kvarndammen har torrlagts för rensning. Okänt år. "17003 LITN 209 1 – Damm", Hämtad 13 augusti 2025 från platsen: Kristinehamns bildarkiv, <https://khm.kulturhotell.se/objects/c124-155430/>

6.6 Slutsats

Kulturrehistoria handlar inte bara om vad som har varit, utan om vad som fortsatt kan ges mening. I Kvarndammenområdet handlar det inte om att frysa ett tillstånd i tiden, utan att låta platsens skiktade berättelser bli en tillgång i en ny fas av användning.

Denna studie visar att det kulturhistoriska värdet i området främst inte ligger i enskilda objekt med högt bevarandevärde, utan i helheten i det långsamma bruket av platsen, i övergångarna mellan natur och aktivitet, i vardagens avtryck. Det ger planeringen frihet, men också ansvar.

De objekt och ytor som bör beaktas eller bevaras i skötsel och utveckling av platsen är pelarsalen av tallar, kvarndammens parkliknande omgivning, bågskyttebanans öppna glänta och husen vid gatan Herrekvarn.

Att planlägga med kulturhistorisk förståelse i övrigt innebär inte att bevara för bevarandets skull, utan att förstå varför något en gång uppstod, vad som varit viktigt för människor, och hur det kan översättas till framtida kvaliteter. Det kräver lyhördhet, men också politisk vilja att välja.

I slutändan är det inte campingens äldre byggnader som bär platsens identitet, utan sättet de använts, förändrats och lämnats kvar. Det är detta berättande, detta tysta lager av mening, som fortsatt bör ges plats i den fysiska formgivningen och den politiska inriktningen för området.

7 Figurförteckning

FIGUR 1 - GEOGRAFISK AVGRÄNSNING FÖR KULTURHISTORISK STUDIE	4
FIGUR 2 KARTA MED PLATSEN HERREKVARN UTPEKAD.....	6
FIGUR 3 HERREKVARN 1910 MED UTSIKT NEDFÖR KVARNBACKEN ÅT SYDVÄST. "17003 BAN 1735 1 – KVARN", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-135649/	7
FIGUR 4 STENFUNDAMENT MED BINDJÄRN FRÅN KVARLÄMNINGARNA AV HERREKVARN VID KVARNBACKEN. BEDÖMS SOM FORNLÄMNING. FOTO 2024.....	8
FIGUR 5 DAMMLUCKOR PÅ UPPDÄMNINGEN VID UTLOPPET AV KVARNDAMMEN.	9
FIGUR 6 KARTA MED KVARNDAMMEN UTPEKAD.	9
FIGUR 7 FOTO ÖVER KVARNDAMMEN MED BADSTRAND VID MITTEN AV 1900-TALET. "17003 BAN 4181 31 – BADPLATS", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-148221/	10
FIGUR 8 KARTA MED SÅGEN UTPEKAD.	10
FIGUR 9 FOTO PÅ SÅGVERKET, "SÅGEN" CA 1910. "17003 BAN 1259 11 – SÅGVERK", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-248099/	11
FIGUR 10 STENFUNDAMENT MED BINDJÄRN FRÅN KVARLÄMNINGARNA AV SÅGVERKET "SÅGEN". BEDÖMS SOM FORNLÄMNING. FOTO 2024.	11
FIGUR 11 ÖVERGÅNG VID SÅGARODAMMEN. FOTO 2024.	12
FIGUR 12 EKMANSDAMMEN TIDIGT 1900-TAL SETT FRÅN UPPSTRÖMS UNDER VINTERTID. "17003 BAN 2522 32 – VY", HÄMTAD 21 MARS 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-144855/	12
FIGUR 13 13 KARTA MED CAMPINGEN UTPEKAD.....	13
FIGUR 14 KVARNDAMMENS CAMPING UNDER HÖGSÅSONG PÅ SOMMAREN CA 1969. "17003 BAN 6105 9 – CAMPINGPLATS", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-107173/	13
FIGUR 15 BÅGSKYTTE VID KVARNDAMMEN CA 60-70-TAL. "17003 LITN 333 12 – IDROTT", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-162032/	16
FIGUR 16 BILD FRÅN 1946 PÅ ARVID "STARKE-ARVID" ANDERSSON. OKÄND FOTOGRAF. HÄMTAD FRÅN SVENSKA TYNGDLYFTNINGSFÖRBUNDETS HEMSIDA 13 AUGUSTI 2025. HTTPS://WWW.TYNGDLYFTNING.COM/FORBUNDET/HISTORIK/STARKE-ARVID-ARVIDSSON	17
FIGUR 17. FOTO MED TVÅ KVINNOR PÅ UTKIKSPLATSEN UPPE PÅ LISAS HÖJD. "17003 BAN 7990 5 – GRUPPORTRÄTT", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-214051/	18
FIGUR 18 KRISTINEHAMNS PRAKTISKA SKOLA, KPS, FIRAR VALBORG PÅ LISAS HÖJD 1957. "17003 BAN 4083 3 – VALBORGSFIRANDE", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-146264/	18
FIGUR 19 GAMMALT GRUPPORTRÄTT MED FAMILJEN OSCARSSON OCH VÄNNER SOM KAFFEPAUS PÅ LISAS HÖJD. "17003 BAN 2249 7 – GRUPPORTRÄTT", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-216605/	19
FIGUR 20. LUFTBEVAKNINGSTATIONEN VID LISAS HÖJD BRANN UPP 14 OKTOBER 1957. "17003 BAN 6284 9 – ELDSVÅDA", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-100369/	19
FIGUR 21 RASTPLATSEN VID KVARNDAMMEN INTILL RIKSVÄG 26. FOTO 2024.	20
FIGUR 22. OFFENTLIG KONST VID RASTPLATSEN KVARNDAMMEN INTILL RIKSVÄG 26. FOTO 2024.....	21
FIGUR 23 STENFUNDAMENT MED BINDJÄRN, KVARLÄMNINGAR FRÅN HERREKVARN VID KVARNBACKEN. FOTO 2024.....	23
FIGUR 24 RECEPTIONSBYGGNADEN VID KVARNDAMMENS FÖRE DETTA ENTRÉ. NUMER FÖRENINGSLOKAL FÖR VETERANBILSFÖRENINGEN NOSTALGI & NUTID. FOTO 2024.	24
FIGUR 25 SÅGARODSTÄLLET 1962. "17003 BAN 6361 4 – BOSTADSHUS", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-173285/	25
FIGUR 26 SERVICEBYGGNAD FRÅN DEN FÖRE DETTA KVARNDAMMENS CAMPING. FOTO 2024.	25
FIGUR 27 GÄRDSGÅRDEN VID KVARNDAMMENS CAMPINGENTRÉ CA 1964. "17003 BAN 2246 24 – CAMPINGPLATS", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-138163/	26
FIGUR 28 KVARNDAMMENS VATTENSPEL VID ISLOSSNING. SETT FRÅN VÄSTER. FOTO 2024.....	28

FIGUR 29 BÅGSKYTTE VID KVARNDAMMEN CA 1967. "17003 BAN 2243 18 – BÅGSKYTTE", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-138082/	29
FIGUR 30 BÅGSSKYTTEBANAN VID KVARNDAMMEN. FOTO 2024.....	29
FIGUR 31 FÖRE DETTA FOTBOLLSPLAN NORR OM CAMPINGOMRÅDET. FOTO 2024.....	30
FIGUR 32 TOALETTER VID RASTPLATSEN INTILL RIKSVÄGEN 26. FOTO 2024.	31
FIGUR 33 PELARSAL MED TALL VID KVARNDAMMEN. FOTO 2024.	31
FIGUR 34 PARKARBETE VID KVARNDAMMEN, UPPRUSTNING 1961. "17003 LITN 244 10 – PARKARBETE", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-157036/	32
FIGUR 35 KVARNDAMMEN MED GRÖNSKANDE STRAND VID FÖRE DETTA BADSTRANDEN. SETT FRÅN ÖST. FOTO 2024.	33
FIGUR 36 BOSTÄDER VID HERREKVARN MED MUR I FÖRGRUNDEN. FOTO 2024.....	34
FIGUR 37 SÅGARBOSTÄLLET. FOTO 2024.....	35
FIGUR 38 EKMANSSTUGAN VID BARTILSBRO. FOTO 2024.	36
FIGUR 39 KVARNDAMMENS CAMPING UTANFÖR HÖGSÅSONG CA 1960-TAL- "17003 BAN 974 5 – CAMPING", HÄMTAD 21 MARS 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-236271/	37
FIGUR 40 CAMPINGENS FÖRE DETTA PLATS FÖR UPPSTÄLLNING AV HUSBIL OCH TÄLT. FOTO 2024.	37
FIGUR 41 FÖRE DETTA CAMPINGENS PLATS FÖR UPPSTÄLLNING AV HUSBIL OCH TÄLT, PÅ SENARE TID EN BASKETPLAN. FOTO 2024.	38
FIGUR 42 SKJUL OCH SERVICEBYGGNADER FÖR DEN FÖRE DETTA CAMPINGEN VID KVARNDAMMEN. NUMER DELVIS NYTTJADE AV FÖRENINGEN KFUM SOMMARTID. FOTO 2024.	39
FIGUR 43 BÅGSKYTTEKLUBBENS KUBBSTUGA, BYGGD 1964. FOTO 2024.....	40
FIGUR 44 SIMUNDERVISNING OCH BAD I KVARNDAMMEN, OKÄNT ÅR. "17003 BAN 4077 13 – SIMUNDERVISNING", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-146093/	45
FIGUR 45 KVARNDAMMEN HAR TORRLAGTS FÖR RENSNING. OKÄNT ÅR. "17003 LITN 209 1 – DAMM", HÄMTAD 13 AUGUSTI 2025 FRÅN PLATSEN: KRISTINEHAMNS BILDARKIV, HTTPS://KHM.KULTURHOTELL.SE/OBJECTS/C124-155430/	47